

ISMERETLEN KÉPVERSEK A 19. SZÁZAD MÁSODIK ÉVTIZEDÉBŐL GYÖNGYÖSRŐL

KILIÁN ISTVÁN

Az európai képvers rövid története

Az európai képvers legalább négyezer éves történetre tekinthet vissza. Krisztus előtt 1700 táján keletkezett az úgynevezett Phaistos diszkosz, amelyen spirál alakban olvashatunk hieroglifikus jelekkel írt szöveget¹. A képírás vagy hieroglifikus írás már önmagában hordja a képzőművészet és az irodalom kapcsolatát, hiszen az írás képszerű s maga is képes esztétikai élményt nyújtani, a különféle jelekkel leírt, elrendezett, képileg is megfogalmazott információ pedig kombinált, azaz képzőművészeti és irodalmi jellegű esztétikai élményt jelent nézőnek, olvasónak egyaránt. A hieroglifa szerzője a jeleket természetesen úgy igyekszik egymás mellé, egymás alá helyezni, hogy a képek együttes hatása is nyújtson a látvány erejével, esztétikumával szépélményt.

A görögség volt a hagyomány folytatója is. A rhodoszi Szimmiász a Krisztus előtti negyedik század utolsó negyedében tojás, szárny, kétélű bárd,² Theokritosz pánsíp³, a krétai Dosziadisz oltár alakú verset készített⁴. A kései latin költészetben Optatianus Porfyrius, Nagy Konstantin udvari költője jelentkezett ezután ezzel a műformával. Ő oltár, pánsíp, víziorgona alakú képverssel lepte meg olvasóit. Geometrikus (négyzet alakú) költeményeiben pedig több, úgynevezett *mezosztikon figuralet* rejtett el. Ez a műforma kiemel több betűt a sorok szövegéből, s ezek a kiemelt betűk adnak valamilyen ábrát. Így többek között olvashatunk, láthatunk tőle görög khi és rho alakú mezosztikont is, amely köztudottan Krisztus nevének első két betűje⁵. A verssorok ugyanúgy mint bármely más versnél egymás alatt helyezkednek el. Venantius Fortunatus (310–393) többek között készített olyan verset, amelyben az előző sor egy szótagú zárószavával kezdődik a következő sor.⁶

A magas szintű „technikákkal” dolgozó költők sorát természetes tovább lehetne folytatni Alkuinnal, Josephus Scotusszal, Hrabanus Maurusszal és másokkal, akik nemcsak a vers mondanivalójára, tartalmára ügyeltek, hanem annak a formai, képi megjelenésére is. Két képzőművészetet, a rajzot és a festészetet kapcsolták össze az irodalommal. A későbbi századokban tehát a költészet nagyon sok mesterségbeli tudást igénylő feladattá vált. A verselméletek szerzői arra is törekedtek, hogy a látvány erejével, vagy a rejtés titokzatosságával készítsék az olvasókat az alaposabb gondolkozásra, a gyors, hevenyészett olvasás feladására. Így jöttek létre az akrosztikon, a mezosztikon, a

1 Higgins, Dick: Pattern Poetry. Guide to anUnkown Literature. State of New York Press. 1987. 2.,
4. Ernst, Ulrich: Carmen figuratum. Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum
Ausgang des Mittelalters. Böhlau Verlag Köln–Weimar–Wien 1991. 29.

2 Higgins 1987. Ernst 1991. 59–74.

3 Higgins 1987. 5. Ernst 1991. 74–82.

4 Ernst 1991. 86–90.

5 Ernst 1991. 98–142.

6 Ernst 1991. 143–147.

telesztikon vagy az akroteleuton, a cubus, az ábécévers s más nagyon nehéz vagy könyvebb technikák. Századunk második felétől a képvers-szakirodalom rendkívül sokat fejlődött. Giovanni *Pozzi* La parola dipinta könyvében tekinti át a képvers világtörténetét⁷. A lábjegyzetben többször idézett *Dick Higgins* könyve nagyon sok hasznos információt nyújt a képvers világtörténetéről, a képvers technikájáról kialakított véleményekről, vagy e különös és szokatlan költészet műfaji problematikájáról. Ő mint egy kiállítás katalógusának szerzője sorra veszi az európai és az Európán kívüli nemzetek képverseinek történetét. Tárgyalja tehát a latin, a héber, a magyar, az itáliai, a francia, a német, a skandináv, a brit és az angol, a spanyol, a lengyel, az ukrán, az orosz és a cseh képverseket, illetve azok egy országon belüli történetét. Az Európán kívüli népek irodalmából ismeri *Higgins* a kínai, a japán, a koreai, a szanszkrit, az indiai, az iszlám, az arab irodalmak képverseit, versszerző technikáit.⁸ Ezután bizonyos alapvető műfajokat mutat be, így többek között a rejtvényverset, a labirintusverset, a prózában írt képpé formált költeményt és még nagyon sok más versszerző praktikát.

Jeremy Adler és *Ulrich Ernst* 1987 szeptemberétől Wolfenbüttelben kiállítást rendeztek, amelyen az európai képvers világtörténetét a legrégebbi időktől napjainkig mutatták be. Ennek a kiállításnak az anyagát jelentették meg a szerzők ugyanebben az évben⁹. 1989-ben a lengyel *Piotr Rypson* adott ki lengyel nyelven egy könyvet, amelynek a tárgya a képvers története. Ő is áttekinti a képvers világtörténetét, kötetében azonban megjelenik már a modern lengyel képvers is.¹⁰ A láthatóan legalaposabb könyvet ebben a tárgykörben 1991-ben a német *Ulrich Ernst* jelentette meg, aki a legrégebbi kortól a középkor végéig mutatja be nagyon sok illusztrációval a képvers világtörténetét. Könyve több alapos fejezetben tárgyalja mindazt, amit a kutatónak, olvasónak ebben a tárgykörben tudnia kell. Előbb elvégzi az elméleti alapot, majd tárgyalja a nyugati képversköltészet geneziséét. Ebben a fejezetben szól az akrosztikonról, az ábécéversről, a figurális epigrafikáról, a varázsigéről, a rejtvényversről és a különböző verstechnikai kísérletekről. A következő nagyobb fejezetben mutatja be a hellenizmus korabeli képversköltészetet, ezután következnek a késő latin képversköltők, majd a késő antik és kora középkori költészet. Külön fejezetben tárgyalja Ernst a Nagy Károly korában fellelhető kép formában megjelenő költeményeket. Szán egy fejezetet a kereszt alakú költeményeknek. Áttekinti tehát a középkor végéig mindazokat a versszerző technikákat, amelyek később Magyarországon is megjelentek¹¹. S végül 1993-ban a képversköltészetnek csak egy sajátos műfaját, a rejtvényverset mutatja be az ugyancsak német *Dirk Kampmann*¹².

Nyilván arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a neoavantgard költői a régi képverset a modern műfaj sajátos előzményének tartják. Tulajdonképpen ennek köszönhető, hogy egyáltalán a képvers európai múltját ilyen nagy igyekezettel kutatják a filológusok, hiszen az irodalomnak ezt a vizuálisan és auditíve is új, a régi képverssel könnyedén rokonítható műfaját az avantgard képviselői elismerik a magukénak, a maguk vizuális költészete korai megjelenési formájának. S ahogyan a barokkról egyes iroda-

7 *Pozzi, Giovanni*: La parola dipinta. Milano 1981.

8 *Higgins* 1987. 19–167.

9 *Adler, Jeremy–Ernst Ulrich*: Text als Figur. Visuelle Poesie von der Antike bis zur Moderne. Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. 1987.

10 *Rypson Piotr*: Obraz slova historia poezji wizualnej. Warszawa Akademia Ruchu 1989.

11 *Ernst* 1991.

12 *Kampmann, Dirk* Das Rebusflugblatt. Studien zum Konnex von literarischer Gattung und publizistschem Medium. Böhlau Verlag Köln–Weimar–Wien 1993.

lomtörténészek állítják, hogy nem egy -vagy két, a XVI–XVII–XVIII. század sajátos stílusformája, ábrázolási módja, hanem minden korban felfedezhetők a barokk jegyei, úgy az avantgard képviselői is úgy vélik, hogy a maguk furcsa, minden műfaj jegyeit újra átértelmező felfogásuk minden korban felfedezhető, tehát nemcsak a barokk örök, hanem az avantgard is az. Ennek a szemléletnek a jegyében használja fel a magyar képvers gazdag múltját Nagy Pál *Az irodalom új műfajai* című kötetében¹³. Hans Georg Gadamer-től kölcsönöz mottóul Nagy Pál egy idézetet¹⁴, amely így hangzik: „Minden művészet titka, hogy amit előrehaladásnak nevezünk, az valamilyen módon visszatérés is.” Ugyanitt olvashatunk egy másik idézetet is John Cage-től: „Nem kell a múltat lerombolni, elmúlt már. Bármikor újra megjelenhet, jelennek érezzük, s az is.” A jelen új műfajai tehát szerves kapcsolatban állanak a múlt kísérletező költészetével, a múlt vizuális irodalmi műfajaiival, amelyek igen nagy mesterségbeli tudást, szinte mérhetetlenül nagy verstechnikai ismeretet követelnek meg költőtől, olvasótól egyaránt, amelyek összekötik a vizuális műfajokat az irodalom legérzékenyebb, legalkalmbibb, legspontánabb műfajával, a költéssel.

A régi magyar képvers

Ezek az imént felsorolt monográfiák erősítettek meg abban a véleményemben, hogy a magyar anyag sem elhanyagolandó. A manierizmus és a barokk korában Magyarországon vagy magyar szerzők tollából is jelentek meg a képversnek azok a műfajai, amelyeket a fent felsorolt könyvek bemutatnak. Magyar anyag vagy a magyar képvers története azonban nem vagy csak alig található meg ezekben a kötetekben. Ennek az a legfőbb oka, hogy a régi magyar képvers még felderítetlenek, publikálatlanok. A Higgins-szel folytatott levelezés győzött meg arról, hogy rendszeres és tervszerű kutatással kell továbbkeresni közgyűjteményeinkben a magyarországi képvers különböző kísérleteit, megjelenési formáit úgy, hogy feltárom, bemutatom azok íróinak, rajzolóinak, metszőinek, nyomdászainak az életét is. Ezért a magyar képversanyagot javarészt magam gyűjtöttem össze Higginsnek¹⁵. A magyarországi kutatásra ő akkor figyelt fel, amikor kezébe került egy több képverset reprodukcióban is bemutató tanulmányom az Új Írásban¹⁶. Ehhez a cikkhez a címlapon és a zárólapon, annak külső és belső oldalán több régi magyar képverset jelentettem meg az egyik legismertebb XVII. század végi XVIII. század eleji gyűjteményből, amelyet *Lepsényi István*, a pápai és gyulafehérvári református iskolákban tanító poétikatanár állított össze részben a maga munkáiból, részben mások műveiből¹⁷. Ebben a tanulmányban csillag, szív, kettős kereszt, küllős kerék, virág, vár, zászló, korona és kehely alakú versek láttak napvilágot. Megjelent egy olyan mű is, amelyben összesen négy kereszt alakú mezosztikon található. A gazdag Lepsényi-gyűjteményben található költemények mellett a sárospataki halotti versek sorából is olvasható, látható¹⁸ két nagyon szép képvers, amely virágot és kettős bárdot formál. Ezt a

13 Nagy, Pál: *Az irodalom új műfajai*. ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete – Magyar Műhely. Budapest 1995.

14 Nagy 1995. 5.

15 Higgins 1987 58–61.

16 Kilián, István: *A régi magyar képvers*. Új Írás XX. évf. 1980. november. 20–34.

17 *Lepsényi István* gyűjteményének címe: *Poesis ludens*. Lelölőhelye: OSZK. Jelzete: Quart. Hung. 1551.

18 A gyűjtemény címe: *Pataki diákok halotti búcsúztatói*. Lelölőhelye: Tiszáninneni református egyházkerület könyvtára. Sárospatak. Jelzete: TRENSp 1124.

rövid tanulmányt olvasva jelentetett meg könyvében *Lukácsy Sándor* néhány verset az Új Írásban közöltek közül.¹⁹ Eközben jelent meg a Kozmosz Kiadónál *Acél Géza* könyve, amelyben több általam közölt képvers is látható.²⁰ A módszeres kutatás ezután váratlanul gazdag eredménnyel járt, s ezért szükségesnek láttam, hogy mielőbb összefoglaljam a magyarországi képvers történetét. S erre nagyszerű alkalom kínálkozott akkor, amikor az osztrák–magyar vegyesbizottság kiadásában megjelent Buda felszabadulásának 300. évfordulójára egy tanulmánykötet, amelynek szerkesztője Köpeczi Béla és Tarnai Andor voltak.²¹

Az első, magyar szerzőtől származó képversek német földön jelentek meg. Ezeknek szerzője *Szenczi Molnár Albert* volt. Aki készített egy olyan verset, amelynek első sorában a szavak az OMNIA szó betűivel kezdődnek, s az ötsoros költemény sorainak kezdő és záró betűi is ugyanennek a szónak a betűivel végződnek. Szenci Molnár kiadott azonban ugyanítt egy úgynevezett kubust azaz négyzet, valamint egy ipszilon (Y) alakú verset is. Sorra vettem a XVII. században Magyarországon megjelent s iskoláinkban használatos poétikáknak a képversre és a versszerző technikákra vonatkozó előírásait is. Így tárgyaltam *Molnár Gergely*, *Philipp Ludwig Piscator*, *Andreas Graff*, *Moesch Lukács* könyveit, illetőleg azoknak a képvers költészetére vonatkozó fejezeteit. *Molnár Gergely* latin nyelvű tanának egyik sárospataki kiadásában(?) egy kereszt alakú mezosztikon figuralet tartalmazó verset is olvashatunk, ennek szerzőjét nem ismerjük. *Piscator* és *Graff* 1642-ben megjelent könyveiben a képversről olvashatunk egy-egy fejezetet, ők maguk azonban nem készitettek ilyen költeményt. *Moesch Lukács* kötetében azonban több képvers is található egy úgynevezett mágikus betűnégyzet, a SANCTA MARIA betűiből, egy kereszt alakú vers, amely egyben szépen megfogalmazott latin himnusz is Krisztus keresztjéről. Egy küllős kerék, egy csillag, egy harmonika, egy virág, egy háromszög vagy piramis és egy zászló alakú vers is található *Moesch Vita Poetica* című, 1693-ban megjelent művében.

Ebbe a történeti, kronológiai sorrendbe illeszkedik a *Lepsényi István* kéziratos gyűjteménye. Ő mágikus betűnégyzeteket, kubust (DA PACEM DIVAM MVNERA MITTE DEVS), labirintusverset s még nagyon sok más alakú, fentebb már felsorolt képverset másolt és írt.

A történeti sorrendben Rákóczi Ferenc kuruc generálisa *Palocsay György* költeményei következnek. Az egyik legszebb műve magyar nyelvű, a vastagon kihúzott, nagybetűkkel megírt mezosztikon figuráléja tulipán alakot formáz. Ez az első magyar nyelvű képversünk. A lutheránus *Lányi György* viszont olyan verseket, verssorokat gyűjtött össze kéziratóban, amelyeknek az első vagy kezdőbetűi a MARIA, a LVTHER, a MAGDALENA szavak olvashatók ki. Őt sorból álló hexametrikus költeményének sorai a IESVS szó betűivel kezdődnek s a verssorok közepén ugyanez a szó megjelenik kereszt alakban is. Ez a mezosztikon figuralet így olvasható *Lányi György* jegyzeteiből:

19 *Lukácsy András*: Kiment a ház az ablakon. Költészet és játék. Budapest 1982. 528–554.

20 *Acél Géza*: Képversek. Budapest 1984. 52–65.

21 *Kilián, István*: Figurengedichte is Spätbarock. In: *Laurus Austriaco-Hungarica. Literarische Gattungen und Politik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Herausgegeben von Béla Köpeczi–Andor Tarnai. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 1988. 119–179. (A továbbiakban: *Kilián* 1988a.)

Inter cuncta micans	Igniti Sidera Coeli
Expellit tenebras	E toto Phoebus et orbE
Si coecas renovat J E	S V S caliginis umbraS
Vivificansque simul	Vero praecordia motV
Solem Justititae	Sese probat esse beatIS

Nyilvánvaló, hogy kézírással a szó- vagy a betűközők egymástól való távolságát úgy tudja a szerző vagy a másoló alakítani, ahogyan arra éppen szüksége volt.

A fentebb említett tanulmányomban a fiatalabb Bucholtz György, késmárki magiszter naplójából közöltem azt a kehely alakú verset, amit a naplóíró 1711 decemberében írt apja újévi köszöntésére. *Mudrony Márton* 1725-ben írt vagy másolt poétikai jegyzeteiben kubusokat, mágikus betűnégyzeteket találhatunk. Egyik erdélyi franciskánus szerzetes, *Kemenes Egyed* a házba 1774-ben érkező Golyóbis (Gojóbis) Ambrus nevű vizitátor tiszteletére olyan verset szerkesztett, amelyben az AMBROSIUS név a sorok elején és a végén, középpütt pedig golyó azaz kör alakban a GOJOBIS név olvasható. A költeményt mint egy virágfüzér veszi körbe négy verssor. *Kozma Mihály* *Breviarium poeticum*-ából (1771) már a verskép szimbolikájáról is olvashatunk: a piramis súlyos dolgot, a kehely a józanságot, a pajzs a hősi erőt, az oszlop az erőt, a bárd minden olyan munkát szimbolizál, amit ezzel szerszámmal kell végezni. A kerék a változékonyságot, a lépcső a fokozatosságot, az oltár a vallási elkötelezettséget, a torony nagy dolgot, az orgona a barátságot jelképezi. Az Y alakú vers két dolgot jelent, a nehezebb, meredekebb utat, és a könnyebb, enyhébb lejtőt az élet minden napjában. Ha tehát valaki képverset akar írni, akkor a tárgyhoz meg kell választania a legmegfelelőbb formát. *Kozma Mihály* poétikai jegyzete azért érdekes számunkra, mert egy néhány évvel később kezembe került versgyűjteményében több képverset is olvashatunk. Ebből néhányat a Magyar Műhelyben közöltem 1993-ban²². A kronológiai rendben a fentebb már említett sárospataki halotti versek következnek, amelyek között rózsza alakú vers és néhány olyan lineáris vers is található, amelyben kereszt alakú mezosztikont is kiadó költemény is van²³.

Amikor a *Köpeczi–Tarnai* szerkesztette *Laurus Austriaco Hungarica* című kötetbe szánt tanulmányom megjelent, a XVIII. század végéről vagy a XIX. század első feléből nem ismertem egyetlen képverset sem. Módszeres gyűjtéssel azonban ma már a XIX. század első feléből több, még csak később publikálható kézíratos és nyomtatott képversre is sikerült bukkanni. A publikációkat természetesen tovább folytattam. 1988-ban a név- és az évszámrejtés módozatairól adtam közre egy tanulmányt²⁴, majd 1993-ban jelentettem meg *Kozma Mihálynak*, a kolozsvári unitárius papnak és tanárnak magyar nyelvű képverseit. Az ő latin nyelvű képverseinek közlésére egyelőre terjedelmi okok miatt nem vállalkozhattam²⁵. 1995-ben a sárospataki kollégiumban XVIII. század második felében írt, gyűjtött, másolt halotti költeményei közül látott napvilágot több igen magas fokú verstechnikai ismeretről tanúskodó képvers²⁶. 1996-ban a Magyar Mű-

22 *Kilián, István*: *Kozma Mihály magyar nyelvű rózsaversei*. Magyar Műhely. XXXII. évf. 1993. december 20. 43–52.

23 *Kilián* 1988a. A fentebb elmondott nyomtatott és kézíratos poétikák, gyűjtemények, naplók és egyébek lelőhelyét, jelzetét, bibliográfiai adatait lásd: *Kilián* 1988a.

24 *Kilián, István*: *Név és évszámrejtés a XVII–XVIII. században*. Magyar Könyvszemle. 1988. 20–40. (A továbbiakban: *Kilián* 1988b.)

25 *Kilián* 1993.

26 *Kilián, István*: *Képversek a sárospataki református kollégiumban. 1772–1801 Dimenziók*. Felső-Magyarországi Szemle. 1995. I. szám. 1–15.

hely századik számában adtam közre Sebestyén Gábornak 1958-ban írt Parallelogrammum című kubusát, amely úgynevezett cubus centrális, azaz olyan vers, amely négyzet alakú, s a vers középpontjából indulva kell olvasni a legtöbbször csak néhány szónyi, olykor esetleg egy egész sornyi versszöveget²⁷.

Nyilvánvaló, hogy a sok elszórt kisebb-nagyobb publikáció után egyre égetőbben szükséges lenne az eddig közreadott és a még nem publikált versek egy kötetben való megjelenítése. Hiszen, mint a fentiekből kiderül, a képvers-költészetnek is voltak különböző műfaji előírásai, hagyományai, s ebben a tekintetben Magyarország sem szégyenkezhet, legföljebb csak azért, hogy eddig nem nyílt arra lehetőség, hogy ezt a különös műfajt bemutató kötetet eddig nem jelentette meg egyetlenegy kiadó sem.

Egy ismeretlen, magyar költő képversei

Alább néhány, eddig nem publikált kéziratban ránk maradt képverset szeretnék bemutatni a XIX. század elejéről. Ezeknek szerzője, scriptora egy és ugyanazon személy, nevét azonban nem ismerjük.²⁸ A versek tartalmából sejteni lehet, hogy alkotója szerzetes, szalvatoriánus ferences pap és tanár lehetett, aki verseit egyházi személyek köszöntésére írta.

A különálló lapokon ránk maradt néhány képversől annyit lehet elmondani, hogy 1952-ben kerültek az Országos Könyvellátó Központba, ahonnan ajándékozás révén az Országos Széchényi Könyvtárba, ahol ezt még ugyanebben az évben az alábbi címen nyilvántartásba is vették: *XVIII. századi alkalmi versek dekoratív formákban. Írástörténeti emlék. 1952./95. 8 darab, 8 fólió*. Minthogy az állam 1950-ben a szerzetesrendektől megvonta a működési engedélyt, könyvtáraikat az Országos Könyvellátó Központba szállították, később ebből az ország könyvtárhálózatát töltötték fel a szerzetesi könyvtárak anyagával. A képversekkel együtt 1952-ben még az alábbi kéziratok anyagok kerültek a Széchényi Könyvtárba: 1. *Scribe*: La seconde anné című drámájának magyarra fordított változata a XIX. század első feléből. 2. *Bourgeois Amicet–Masson Mihály* Mártha és Mária című, XIX. századi drámája. 3. Jogi kompendiumok a XIX. század első feléből. 4. Egyházi beszédek gyűjteménye páduai Szent Antalról az 1765-től terjedő időből valók. 5. Különböző tárgyú egyházi beszédek az 1836-os, 1837-es és az 1838-as évekből. 6. Az 1842–46 közötti évekből egy latin–magyar iratanyag, amelynek a címe: *Formandae instantiae et recursus ad Dominos terrestres et Benefactores Conventus Alba-Regalensis. Anno 1842–1846*. 7. *Exercitia Stili Oratorii Scholae Primae Humanitatis Regii Gymnasii Maria –Theresiopolitani. Anno 1826–1828*. 8. *Memoriale de Observandis circa Ordinem Divinorum 1840–1862*. XIX. század. Több kéz írása. 9. S végül az alább ismertetett „dekoratív versek.”²⁹

Az a gyűjteménygyűttes tehát, amely egyszerre került az OSZK-ba javarészen papi személy, vagy valamelyik egyházi, szerzetesi könyvtár tulajdonában lehetett. Szinte mindegyik darab a XIX. század első felében keletkezett, vagy akkor kezdték meg gyűjtését. A páduai Szent Antalról szóló egyházi beszédek azonnal ferences szerzőt sejtetnek, s a különféle tárgyú szentbeszédek is nyilván egyházi szerző művei. A székesfehérvári kérelem a székesfehérvári ferences konventtől származik. Egykori koronázó vá-

27 *Kilián István*: Cím nélkül. (Sebestyén Gábor: Parallelogrammum című centrális cubusa.) Magyar Műhely. Párizs–Bécs–Budapest. 35. évf. 100. szám 1996. szeptember 20..

28 A képversekre Nagy László volt szíves figyelmemet felhívni, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

29 OSZK Kézirattári növedéknapló. 1952. év 95. sz.

rosunkban a XVIII–XIX. században volt ferences kolostor. A kézirat-együttes tehát minden bizonnyal ferences eredetű. A Theresienpolisi azaz vingai iskolai kézirat esetleg abban erősít meg, hogy oktatással foglalkozó szerzetesrendi hagyatékot őriz az 1952/95. számú jel alatt az OSZK. A Memoriale, azaz emlékeztető szintén egyházi szerzőre utal. Így ebből a vegyes műfajú gyűjteményegyüttesből arra lehet következtetni, hogy a most tárgyalandó alkalmi képversek is ferences, talán szalvatoriánus custodiába tartozó szerző művei.

Alább a gyűjteményben elhelyezett sorrend szerint közlöm az ismeretlen ferences szerző képverseit.:

1. számú kép

STILIZÁLT KEHELY

Ismeretlen költő labirintusverse ismeretlen püspöknek³⁰

A kehely szalagján lévő kétsoros vers:

SVsClpe PraesVL opVs CaLICIs qVo PanDITVr ICon
EXCIplens eX hoC ferVIDa Vota VaLe.

A kehelyről így bonthatjuk le a verssorokat:

Respiciant actus positos tunc Numina Coeli
Inque suo Regno faciant Te ducere VitaM
Magne Deus Celsi sapiens Moderator OlympI
Intendas votis, puro quae corde geruntuR
Rectrix Musarum precibus tua lumina poscO
Ostendas rectos sensus sed Numina forsaN
Non ferient poenis Musis si dixero cunctiS
Solvite Metrorum filum quo Numinis almI
Impetrem donum ut niteant mea verba velut soL
Lumina cuncta Poli radiis claris rutilenti aC
Conceptus faciant clam hos splendescere sensV
Verum verba modo faciam ne vilia sint, seD
Dicant digna viro, qui sancti sanus in artV
Vult celebrare diem Patroni sunt mea Verba haeC
Cor precor vegetus vivas, niteasque prout soL
Lustra vide felix laeto queam plurima vultV
Venti non noceant gelidi per Nestoris annoS
Sed tibi cuncta volo faveant ut NobileNomeN
Non videat mortem, quae suffert omnia mundO
O tibi si mortis sententia dura seretuR

A kehely gombja feletti szalagon egy disztichont olvashatunk, amelynek akrosztikonja szerint a költemény 1818-ban keletkezett. A szalag szövege arról tanúskodik, hogy a címzett praesul, azaz püspök, s azt is megtudhatjuk a disztichon első sorából, hogy a szerző *calicis opus* azaz egy kehely formát utánzó művet akart átnyújtani. Nagyon nehéz meghatározni azt a pontot, ahol az olvasást kezdeni kell.

30 OSZK Anal 6121/1 Stilizált kehely. A papír mérete: 38 x 24,5 cm. – Versméret: 26 x 16,8 cm. A lap hátsó oldalán tollpróbák: frannersberg, Sinntmant. A vers kézírata nem színes.

A szerző láthatóan sujtás módjára rajzolta a kelyhet, s a sujtás vonalai között ebben az alakban írta a sorokat. A költemény sorait úgy komponálta meg, hogy minden sor az előző sor záró betűjével kezdődik, s így a vers „lineáris” tételére csak egy lehetőség kínálkozott a versszöveg lebontásakor, ezért a kehelyszalag felett *Respiciant* szónál kell kezdeni a vers olvasását, s így befejezni is csak a kehelyszalag felett a jobb oldalon a *seruntur* szónál lehet. Így a fentebbi huszonkét soros hexametrikus vers olvasható ki a labirintus formára megszerkesztett műből. Ennek szinte minden sora egy-egy jókívánság. Vezessen az Isten az utadon, segítse minden cselekedetedet! S fogadd el ezt az ajándékot, amit most neked adok. Irányítsa tetteidet a *rectrix Musarum*, azaz a múzsák vezetője. A XVIII. századi iskolában divatozó antik, mitológiai képek, toposzok jelennek meg, amelyeket átértelmezve talán keresztény szimbolikára is át lehet fordítani. Így a vers mondandója lehet keresztény szemléletű is, de ugyanakkor antik, mítikus, világi szempontú is. Ez a kehely alakú költemény a labirintusversek sorába tartozik, talán azok közül is a legszebb, hiszen az olvasónak nemcsak azt nehéz eldönteni, hogy hol kezdődik a vers első sora, hanem a költeményen magán is nehéz végighaladnia. A szerző ezt egyébként afféle fonálgombolyagnak tartja, amit egyszerűen csak le kell gombolyítani, vagy az összekuszálódott szálakat rendbe kell hozni, ki kell bogozni. *Solvite metrorum filum*, szól a költő, azaz oldd ki bogozd ki a verseknek összecsomózódott a szálát! Ugyanakkor még egy más versszerző praktikát is rejtett el az ismeretlen szerző ebben, a sorzáró betűk azonosak a következő sor kezdő betűivel. Moesch ezt *versus serpentinus*nak nevezi. Igaz, hogy a poétika szerzője azt javasolja, hogy az előző sor záró szavával kezdődjék a következő sor. Itt nem a szavak, hanem a betűk „kígyóznak” tovább.

2. számú kép

Ismeretlen költő mágikus betűnégyzete³¹

GYÜRE ADALBERTNEK

a gyöngyösi ferences gimnázium poétika osztálya tanárának

Multum Venerando Patri

Adalberto Gyüre

Ordinis Sancti Francisci Provinciae Sanctissimi Salvatoris
In Regio Gymnasio Gyöngyösiensi Secundae Humanitatis
Professori dignissimo

Anathema Votivum

224. Vicibus Legibile

A mágikus betűnégyzet szövege:

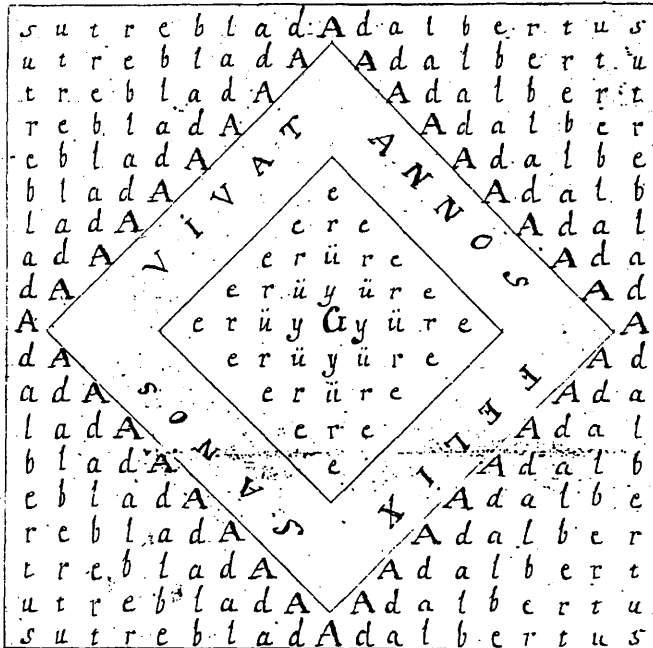
VIVAT ANNOS FELIX SANOS ADALBERTUS GYÜRE

A mágikus betűnégyzet alatt így olvasható a latin szöveg:

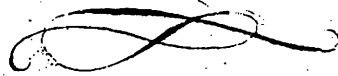
Nestoreos vivas mea vota precantur in Annos,
Sit tibi, dum vives, nubila nulla dies.

31 OSZK Anal. 6121/3. Multum Venerando Patri, Adalberto Gyüre. A papír mérete: 38,8 x 20 cm. A vers: 15,4 x 15,4 cm. Színezett: A sarkára állított négyzettől jobbra fent és balra lent sárgászöld, balra fent és jobbra lent piros.

Multum Venerando Patri
 Adalberto Gyüre
 Ordinis S. Francisci Provinciae S. Salvatoris
 In Regio Gymnasio Gyöngyösiensi II. Humanitatis
 Professore dignissimo
 Anathema Voluimus.
 224. Vicibus Legibile.

Nesciteos vixis mea vota precantur in Amos,
 Sit tibi, dum vives, nibila nulla dies.
 Denique post vitam dent Numina sancta Coronam,
 Quae datur mortalis quum meruere Veris.
 Haec tibi sincero de corde precatur Amicus,
 Quem nunquam notum fortiter esse putas?
 Quis sit is, aut quis non? Tu nomen querere noli,
 Sit tibi sufficiens, quod sua vota ferat.

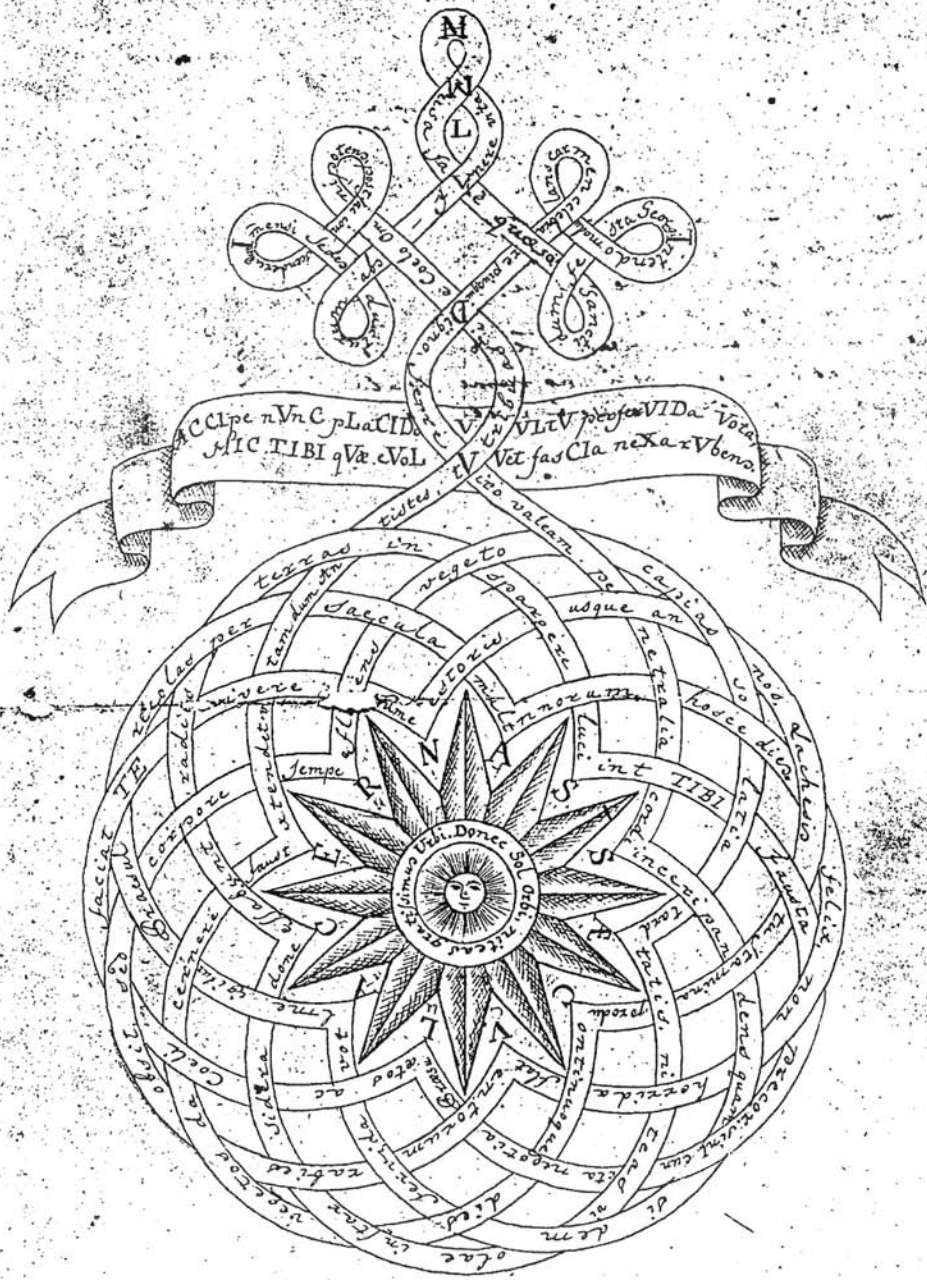
Denique post vitam dent Numina Sancta Coronam,
 Quae datur invictis, quam meruere viris.
 Haec Tibi sincero de Corde precatur Amicus,
 Qvem nunquam notum forsitan esse putas?
 Quis sit is, aut quis non? Tu nomen quaerere noli!
 Sit Tibi sufficiens, quod sua vota ferat.

Ennek a műnek ismerjük a címetjét. Az ismeretlen szerző barátjának, Gyüre Albertnek a tiszteletére írta ezt a betűmágiával kevert kubust. Gyüre Albert a salvatorianus ferences custodia gyöngyösi gimnáziumában tanította a retorikai osztályt. A négyzet alakú (cubus) versben elhelyezett a szerző egy sarkára állított négyzetet, a kisebb négyzetbe rajzolt egy másikat, amely még kisebb. A legkisebb kis négyzetben a GYÜRE vezetéknevet olvashatjuk úgy, hogy középről kezdjük a szöveget olvasni, s ha az olvasás során bárhol derékszögben megfordítjuk az olvasás irányát, mindig ugyanazt a nevet kapjuk. A két belső négyzet által alkotott párhuzamos vonalak mentén olvasható szöveggel egészséges és szerencsés életet kíván a szerző a címzettnek. A nagy négyzet és a kisebbik sarkára állított négyzet által képzett háromszögekben pedig a retorikai tanárak a keresztnévét olvashatjuk: ADALBERTUS. S ezt a nevet a balról jobbra tartó sorokban mindig csak fölfelé vagy lefelé, a balról jobbra tartó sorokat balról felfelé és lefelé olvashatjuk. A szerző szerint ezt a nevet ADALBERTUS 224 irányban lehet olvasni. Ha a szerző vagy a másoló bárhol betűt tévesztett volna, a hibát azonnal felfedezhetnénk a versképen. Az efféle költői mesterséggjegyek egyrészt a vers sérthetlenségét őrzik, másrészt pedig a szerző ezzel a költeménnyel magasfokú szakértelmét is akarta bizonyítani. Az efféle mágikus betűnégyzetek az ősi latin SATOR-énigmára vezethetők vissza³². Ez a Kr. u. II. században keletkezett, szerzőjét nem ismerjük. A mágikus vers képe pedig az alábbi:

S A T O R
 A R E P O
 T E N E T
 O P E R A
 R O T A S

Ennek a betűnégyzetnek a funkcióját igazában megfejteni nem lehet. Nagyon valószínű, hogy valamilyen varázsszöveg ez, amely épp azért különös, hogy az első sorban lévő szó ugyanaz, mint az első oszlopban, a második sor szava azonos a második oszlopával és így tovább. S ezen kívül még rákvers is, azaz visszafelé is ugyanazt a szöveget olvashatjuk. A Gyüre Adalbert tiszteletére írt vers azonban abban különbözik a Sator-énigma technikájától, hogy a szöveg azaz a név olvasását középről kell kezdeni.

Az ismeretlen szerző a négyzet alakban, középről rendezett betűk alá még egy disztichonos verset is írt, amely az ünnepeltnek címzett jókívánságokat sorolja el. Éljen számos évet a legvégső korig! Amíg élsz, legyen felhőtlen életed! Ha befejezted az életet, az Isten adjon neked koronát, amit a győzhetetlen férfiak érdemelnek! Ezt kívánja neked egyszerű szívéből barátod, akinek nevét talán soha nem fogod megtudni. Hogy ki ő és ki nem, ne akard megtudni! Legyen elég neked ennyi, hogy neked ajándékot ad!

3. kép

**Köszöntővers egy György nevű püspök nevenapja tiszteletére³³
1817.**

Musa favens, quaeso, Sancti dum festa GeorgI
Intendo modulans carmen celebrare pius, quiD
Digno ferre Viro valeam penetralia cordiS
Sinceri pandens, quam si dem fervida VotA
Alme igitur Praesul recolas per saecula multA!
Annorum hosce dies felix non horrida flatV
Ventorum rabies obsit, sed corpore sempeR
Reflorens vegeto capias solatia tardAE
AEtatis niteas violae instar sidera, doneC
Cessabunt radios terras in spargere luciS.
Sint TIBI fausta precor,sint cuncta negotia PraesuL!
Laetos ac coeli faciat TE vivere NumeN,
Nestoris usque annos Lachesis tu stamina produC
Continuoque dies vegetos da cernere faustE!
Extendet vitam, dum Antistes, tv tribuas De CaelO
Omnipotens post facta scendere RegnI.
Immensi sedes ducturum annos exvrere vitaM!

A nap körül az alábbi szöveg olvasható:

Donec Sol Orbi, niteas gratissimus Urbi!

A szalagon az alábbi vers olvasható:

ACCIPe nVnC pLaCIDo VVLTV perferVIDa Vota
HIC tibi qVae eVoLVet fasCIa neXa rVbens.

A nap sugárcsövái közt az alábbi szöveget „rejtette el” a szerző:

CERNAS SAECULA

A kronosztichon szerint a verset 1817-ben írta az ismeretlen salvatoriánus ferences szerző. Ennél sem lehet könnyen eldönteni, hogy honnan kell kezdenünk az olvasást. S minthogy a hasonló költemények egy része, miként az eposzoké, a Múzsához szóló kéréssel kezdődik, az olvasást legfelül a *Musa* szónál kell elkezdenünk. Ez is a labirintusversek csoportjába tartozik. A szövegből nem deríthető ki, hogy a szerző a mű megalkotásakor milyen formára, képre gondolt, de sejthető, hogy közönséges fonalgombolyag formát akart alkotni. S így a fonal legombolyítása révén kaphatjuk meg a vers sorait. Lényeges, hogy ebből a versből két példány áll rendelkezésünkre, az egyik piszkozat, a másik tisztázat. A tisztázat színezett. Pirosak a versszalagban található kronosztichon betűi, s piros a középpontban a nap és sugarainak a képe. Az sejthető, hogy a szerző körzővel rajzolta ki a félköröket, amelynek vonalai közé írta a sorokat.

33 OSZK. Anal. 6121/5–6. (Az 4. számú a fogalmazvány, az 5. számú a tisztázat.) ACCIPe nVnC plaCIDo. A fogalmazvány papírmérete: 36,3 x 24,3. A kép mérete 28,5 x 20,5 cm. A tisztázat papírmérete: 36,6 x 24,4 cm. A kép mérete: 28,6 x 20,5 cm. Piros színűek a szalag, a versszalagon a római számot jelölő betűk, a párhuzamos körcikkelyek a vers fölötti sujtás, a nap, valamint annak két köre, sugarai és sugárnyalábjai.

Múzsza engedd, hogy György napján szívem legmélyéből fakadó szeretetemet ezzel a verssel kifejezem. Kegyes püspök, élj nagyon sokáig, s távozzék tőled messzire az élet számtalan szörnyű vihara. Legyen nyugalmad életedben addig, amíg a csillagok fénylenek az égen. Szerencse kísérje minden lépésedet, tegyen téged az Isten boldoggá legvégső öreg korodig. Ha pedig életed letelt, emeljen az Isten az égbe maga mellé. A nap köré írt szavak is hasonló jókívánságot tartalmaznak. Mint a nap a földön, úgy ragyogjon életed is a városban. A fénycsóvák között kiemelt nagybetűk is hasonló jókívánságot közölnek: élj századokon át. S végül a szalag szövege is hasonló tartalmú: Fogadd el ezt az ajándékot tőlem s gombolyítsd le a szálak mentén elhelyezett sorokat³⁴.

A lap verzőjén az alábbi vers olvasható:

Vt fLores rVbeos speCtas fLoresCere, sLC te
ConCeDat fLagto , saeCLa tenere DeVs.

HoC DVce prosperlor stYgll perfrInge DraConIs
Casses, at LaetVs CoeLICa Regna Cape..

Cum celebras laetus Patroni, festa recursu
Vir Venerande bono, valeam praestare pius quid,
Dignius ecce Tibi, quamsi penetralia cordis
Sinceri pandens depromam fervida vota,
Anxietate igitur vacuus per saecula multa
Annorum hosce dies recolas etc: --- nec sol
Lugubris eveniat. etc.
Et dum iam finies vitam Te Numen ad illud
Deducat lumen coeli, quo, nemo beatus
Sane qui<a> dici, valeat pertingere donec.
Ut rosa sic vireas, ac laetus saecula cernas.

A vers utolsó sorát ugyanaz a szerző a jobb margóra függőlegesen írta. Az utolsó sorban olvasható szöveg (*Ut rosa, sic vireas — mint a rózsza te is virágozzál*) alapján feltételezhető, hogy ezt a költeményt is képvisversnek szánta szerzője. A kronosztikhonos vers első két sorában az 1717-es, a második kettőben az 1818-as évet rejtette el az alkotó. Sejthető, hogy a versben jelzett patrónus is talán ugyanaz a személy lehetett, akihez az előbbi költemény is szólt.

A 4. számú kép

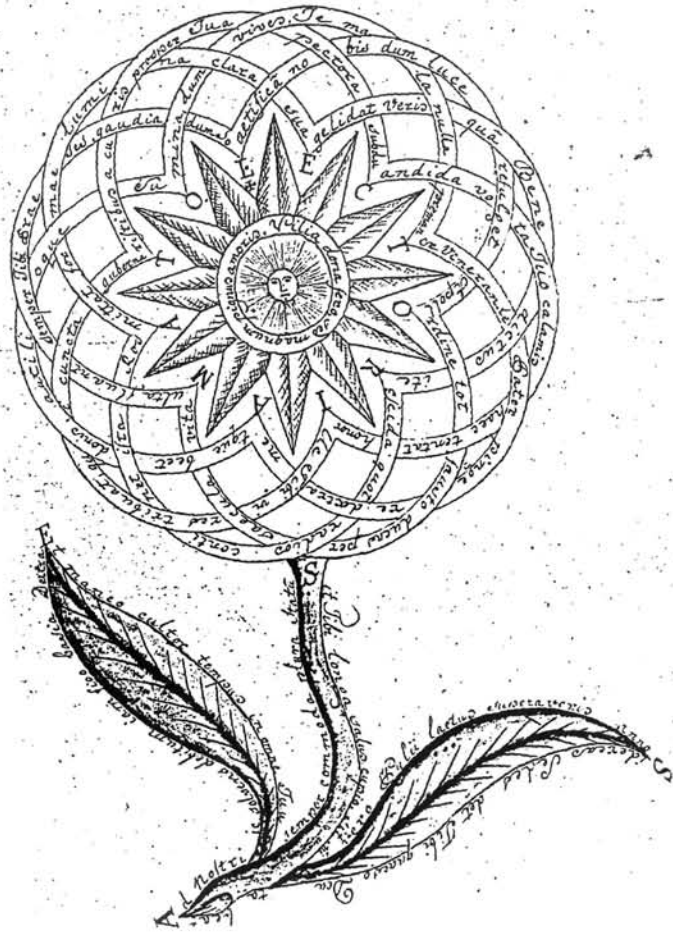
VIRÁG SZÁRRAL ÉS KÉT LEVÉLLEL³⁵

Ismeretlen költő verse ismeretlen papi személyhez

NVnC LVstres genltos slne seMIne fronte serena
FLores, hl panDent peCtora nostra TIBI

35 OSZK Anal. 6121/6. NVnC LVstres genltos slne seMIne. A papír mérete: 38,3 x 24,3 cm. A kép mérete: 31 x 17 cm. Piros színűek a versszalag római számai, a párhuzamos körcikkek vonalai, a nap maga, annak sugárnyalábjai és sugarai. Zöld a virág szára és levele.

ANNO C LXXVIII In se Mine fronte sacra
 Floreo. BI parDent peCtora nostra. IIII.

4. kép

Laetifica nobis dum luce refulget ApollO
 Egelidat veris qua Benedictus iteR
 Candida vota tuo calamis haec tentat honorI
 Ter Venerande Pater pingere dextra meA
 Ordine tot fausto ducas per saecula vitaM
 Roscida quot radios continet ista rosaA
 Ille tibi vires tribuat ,qui cuncta governaT
 Atque beet donis, auxilioque suO
 Multa fluant semper Tibi Praeses gaudia dum soL
 Amittat formae lumina clara suaE
 Tristibus a curis prosper Tua pectora subduC
 Omina dum vives te mala nulla premanT

Más olvasata a versnek

Laetifica nobis dum luce refulget ApollO
 Ordine tot fausto ducas per saecula vitaM
 Multa fluant semper tibi Praeses gaudia dum soL
 Egelidat Veris quam Benedictus iteR
 Roscida quot radios continet ista RosaA
 Amittat formae lumina clara suaE
 Candida vota Tuo calamis haec tentat honorI
 Ille tibi vires tribuat, qui cuncta governaT
 Tristibus a curis prosper Tua pectora subduC
 Ter Venerande Pater pingere dextra meA
 Atque beet donis auxilioque suO
 Omina dum vives te mala nulla premenT

A virág szárán lévő vers:

Ad nostri semper commoda plura statuS
 Sit tibi longa salus cupio sit uita beatA

A bal oldalsó levélen lévő szöveg

Sic solvens debitum iam figo basia DextraE
 Et maneo cultor tempus in omne TuuS

A jobb oldali levélen lévő szöveg

Si vero Pylis laetus supera veris annoS
 Sidereas sedes det Tibi quae so DeuS

A nap kerülétén az alábbi sor olvasható:

Vilia dona fero sed magnum pignus amoris

A verssorok kezdetéből az alábbi szöveg olvasható ki:

LECTORI AMATO

Ezt a verset rózsa alakra formálta meg a szerző. A vers rajza azonban nagyon hasonlít az előző gombolyag alakúéhoz vagy a sujtás mintáját követve össze lehet vetni a kehely alakúval is. A rózsa virága felett

egy disztichont olvashatunk, amelyben a szerző megmagyarázza a vers keletkezését: Látsz itt egy virágot, amely nem magból, hanem nyugodt elmémből kelt életre, ez tárja fel neked azt, amit szívemben irántad érzek. A disztichon soraiban rejtőző római számok az 1817-es évet adják meg. A jókívánások egy *praeses*nek az a szerző előljárójának szólnak, akit ismét ugyanazokkal a közhelyekkel köszönt az ismeretlen költő, mint az előző versek címzettjeit: Amíg a nap fénylik az égen, addig örvendeztess meg minket! Tisztelendő Atyám, ezt az ajándékot készítettem a te tiszteletedre. Legyen életed szerencsés annyi századon át, amennyi sugár látsz a rózsza közepén. Adjon az Isten, aki mindent kormányoz, neked nagyon sok erőt s amennyi sugár kiárad a napból, annyi erőt adjon neked, Praeses, az Isten. Életed legyen gondtalan, semmi rosszban ne legyen részed.

A bal oldalon rajzolt levélre írt vers is a tisztelet és a szeretet kifejezése: Jobb kezedre így adok csókot annak jeléül, hogy mindig tisztelőd leszek. A jobb oldali levélen is a megszkott gondolatot olvashatjuk: Ha öregséged végső kapuján átlépsz, adjon az Isten neked a csillagok között otthont. A sugárzó nap köré írt sorok mentegetőzést tartalmaznak: Ajándékom egyszerű, de nagy szeretetem jele. S végül a sorok elején található betűket összeolvasva is utal a vers címzettjére: a szeretett olvasónak.

A második olvasat csak abban az esetben fogadható el, ha a sorok végén található betűvel kezdjük a következő verssort. Az ilyen típusú alkalmi költészetnek ez egyik legfontosabb jellemzője, hogy tudnillik minden sor egy külön gondolatot közöl, s ebből következően az egymáshoz logikailag kapcsolódó tagmondatok vagy mondatrészek nem segítik az olvasat helyes sorrendjét. Így a sorokat minden további nélkül fel lehet cserélni, a vers a leghetetlenebbul összekuszált sorokkal sem lesz értelmetlen.

Ez a költemény színes. A nap, a nap sugarai, sugárcsóvái pirosak, a rózsza vonala is piros, a levelek zöldek, az írás minden sorban fekete. Ennek a három színnek az együttes használata vizuálisan is nyújt esztétikai élményt.

5. számú kép

ISMERETLEN KÖLTŐ MÁGIKUS BETŰKERESZTJE³⁶

A kereszt függőleges szárán lévő szöveg:

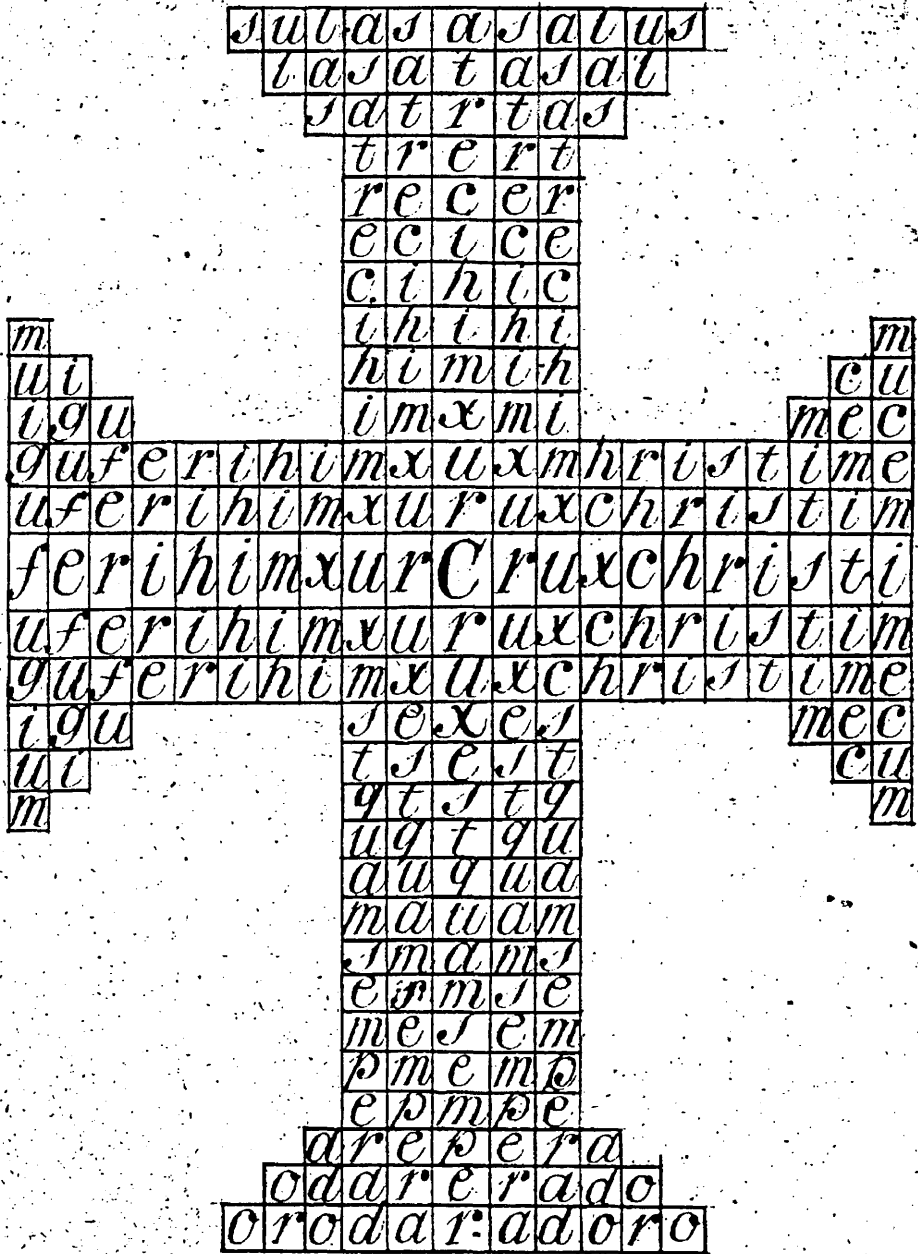
Fölső:

Crux mihi certa salus.

Alsó:

Crux est quam semper adoro.

36 OSZK Anal. 6121/7. Crux Christi. A papír mérete: 24,9 x 20,2 cm. A kereszt mérete: 21,6 x 15,9 cm.

5. kép

A kereszt vízszintes szárán:

Jobb oldalon:

Crux Christi mecum.

Bal oldalon:

Crux mihi refugium.

A négy soros vers szövege tehát így hangzik:

Crux mihi certa salus!

Crux est, quam semper adoro!

Crux Christi mecum!

Crux mihi refugium!

Hasonló mágikus betűkeresztet *Lepsényi István* gyűjteményében találtam. Ez a versszerző jegy is kapcsolatba hozható a mágikus költészettel. *Lepsényi* azonban egy kettős keresztet képezett ki a MUNERA MITTE DEUS szavaiból³⁷. A kereszt felső és alsó vízszintes szárán, a kereszt függőleges ágán is jobbra vagy balra, lefelé vagy fölfelé ugyanaz a sor olvasható ki. Itt azonban a kereszt négy ágán négy különböző fohászt lehet találni. A kiindulási pont a kereszt középső pontjába írt nagy C betű. Jelentése mind a négy fohásznak egyszerű. A függőleges felső ágon található szöveg magyarul így hangzik: A kereszt az én üdvösségem. Az alsó ágon egy másik fohász: a kereszt az, amit mindig imádok. A vízszintes jobb oldali ágon ez olvasható: Krisztus keresztje velem (maradj), a bal oldalon pedig: A kereszt az én menedékem.

A rafináltan megszerkesztett vershez a szerző apró négyzetekre osztotta a kereszt alaprajzát, s ezekbe másolta a megfelelő betűket, s ezáltal nemcsak egy rácsszerű képet hozott létre, hanem a sorokkal azt is bizonyította, hogy olvasni nem a hagyományos módon, balról jobbra, felülről lefelé haladva kell, hanem a szöveg olvasását a centrumból kell kezdeni. Az első sor SULASASALUS vagy a második sor: LASATASAL vagy a harmadik SATRTAS szavai semmit sem mondanak az olvasónak. A verset tehát a kereszt középpontjából kell elkezdeni. Hasonlít ez a vers a *Lepsényi* gyűjteményben található cubus centralishoz, amely csak egyetlen szót tartalmaz: *Jesus*³⁸.

S
SUS
SUSUS
SUSESUS
SUSEJESUS
SUSESUS
SUSUS
SUS
S

³⁷ *Kilián* 1980. 22.

³⁸ *Kilián* 1988. 155.

Egy másik, bonyolultabb példát Mudrony Márton költészetében találtunk³⁹.

U
USU
USESU
USEJESU
USEJEJESU
USEJENEJESU
USEJENONEJESU
USEJENOBONEJESU
USEJENOBONEJESU
USEJENOBONEJESU
USEJENONEJESU
USEJENEJESU
USEJEJESU
USEJESU
USESU
USU
U

Hasonlót *Korzenszky Richárd* egyik tanulmányában találtam, amelyben a *Johannes Baptista Adolf* latin epigrammáit mutatja be⁴⁰. A mai fogalmaink az epigrammáról nem azonosak az Adolféval. Az ő gyűjteményében ugyanis az epigramma címszó alatt a képversnek az imént ismertetett válfaját is leírja. Ebben Johannes Adolf által írt centrális kubust is találtunk, amely *Antonius Callovius* nevéből képzett ezúttal nem sarkára állított, hanem az egyik oldalán nyugvó cubust:

SUIVOLLACALLOVIUS
UIVOLLACSCALLOVI
IVOLLACSUSCALLOVI
VOLLACSUIUSCALLOV
OLLACSUINIUSCALLO
LLACSUINONIUSCALL
LACSUINOTONIUSCAL
ACSUINOTNTONIUSCA
CSUINOTNANTONIUSC
ACSUINOTNTONIUSCA
LACSUINOTONIUSCAL
LLACSUINONIUSCALL
OLLACSUINIUSCALLO
VOLLACSUIUSCALLOV
IVOLLACSUSCALLOVI
UIVOLLACSCALLOVI
SUIVOLLACALLOVIUS

39 *Kilián* 1988. 165.

40 *Korzenszky, Richárd*: Die lateinischen Epigramme von Johannes Baptista Adolph. (Beitrag zur Theorie und Praxis des Epigramms am Ende des 17. Jahrhunderts. 1988. Laurus Austriaco – Hungarica Literarische Gattungen und Politik in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Herausgegeben von Béla Köpeczi–Andor Tarnai. Akadémiai Kiadó Budapest Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. Budapest 1988. 100.

A kiemelt nagy A betű félreérthetetlenül mutatja, hogy a szöveg olvasását a centrumból kell kezdeni, s a rombusz vagy a sarkára állított, négyzetet formáló nagy C betűk együttes „hadoszlopa” pedig mintha véde- né a verstextúra bensejében lévő C betűt. A cubus tehát a centrális és a lineáris is egyaránt a vers épségét, sér- tetlenségét szolgálják, a vers pontos másolatát biztosítják. Azt is látnunk kell azonban, hogy a centrális kubus rejti is a verset, gondolkodásra is késztet. Kérdőjeleket támaszt. Hol kell kezdeni a vers olvasását? Mit jelente- nek a balról jobbra haladó értelmes szöveget egyáltalán nem mutató betűk? A képversköltészet és minden ha- sonló költői praktika alkalmazásával a szerző szinte hivalkodóan bizonyítja a versszerzés mesterségében való jártasságát, s rejtvényt is ad az olvasó kezébe. Az lesz az ünnepeltnek igazi meglepetés, ha kitalálja, hogy mi módon kell olvasni a költeményt. Az itt közölt, ismeretlen papi szerzőtől származó, kereszt alakú mágikus vers azonban a Johann Adolf szerzte cubusnál leleményesebb, szövege pedig versszerűbb, témája líraibb, s a téma és az ábra kapcsolatát sokkal jobban kifejezi. Talán lírai tekintetben is színvonalasabb, mivel ez négy fohászt őrzött meg az utókor számára.

Képvers Bán József püspök tiszteletére⁴¹

S végül egy el nem készült képversről kell még írni. E vers címzettjének nevét ismerjük, s az alább még idézett vesszorokból tudjuk a keletkezési időt is. Nem lehet ma már eldönteni, hogy az ismeretlen ferences szerző készítette-e tisztázatot, amit a megfelelő napon, talán a püspök nevenapján átnyújtott ajándékban a címzettenek. Ez a költemény bizonyos tekintetben hasonlít az itt közölt, a Gyüre Albert tiszteletére írt vershez. A vers álló téglalap alakú keretben jelent volna meg. A téglalapot felülről a püspöki jelvények: a pásztorbot, a süveg és az evangéliumos könyv díszítették volna. Ez alá került volna egy ugyanolyan betűmágikus kubus, amelyet a szerző Gyüre Adalbertnek írt. A pontos négyzet alakú verstestbe egy kisebb és egy nagyobb sarkára állított négyzet került, a kisebb négyzetben olvashatjuk a BÁN nevet úgynevezett cubus centrálisban, a két kisebb négyzet által határolt párhuzamos vonalak között pedig egy kronosztichonos vessort olvashatunk. A verscubus alá pedig ötsoros vers került, amelynek első szavai azonosak. A papírlap alsó bal sarkában több verskísérletet olvashatunk, amelyet láthatóan azért készített a szerző, hogy ezek közül valamelyiket a sarkára állított négyzetek által képezett párhuzamos vonalak közé beírja. A kronosztichonos versek az alábbiak.

HIC Virens ViresCat MVLtos Annos fVLgIDVs

Ebből a sorból az 1829-es évet lehet kiolvasni. A margóra írt sorok alatt még a számítást is megtalál- juk. A másik vesszor pedig így olvasható:

Est Vere CarVs MVLtIs hIC fVLgIDVs annVs

Ebből a sorból pedig az 1833-as évet kapjuk meg. Mint látni fogjuk a szerző az első versvázlatot használta. Alább megkísérlem a mágikus betűcubus és az alá tervezett költemény rekonstruálását.

41 OSZK Anal. 6121/8. Képvers-vázlat Bán József püspök tiszteletére. A papír mérete: 36,2 x 23,6 cm. A kép (vázlat) mérete: 34,5 x 17,3 cm.

s u h p e s o J o s e p h u s
 u h p e s o J J o s e p h u
 h p e s o J J o s e p h
 p e s o J J o s e p
 e s o J J o s e
 s o J A J o s
 o J N A N J o
 J N A B A N J
 o J N A N J o
 s o J A J o s
 e s o J J o s e
 p e s o J J o s e p
 h p e s o J J o s e p h
 u h p e s o J J o s e p h u
 s u h p e s o J o s e p h u s

Quot sidera coelum.

Quot gramina terra

Tot faustusvivat censet, Quot corpora mundus

Quot lumina Phoebus

Quot lilia prata.

Az utóbbi vers is a jókívánások sora. Legyen annyi szerencséd, amennyi csillag van az égen, legyen annyi szerencséd, amennyi fű van a földön, legyen annyi szerencséd, amennyi test van a világon, legyen annyi szerencséd, amennyi fénye van a napnak, s legyen annyi szerencséd, amennyi virág borítja a rétet.

A fentiekben bemutattam egy olyan költőnek a munkásságát, akinek csak legfeljebb néhány, nagyon szép, míves képversét ismerjük, nevét azonban nem árulta el, s alig valószínű, hogy valaha ezt egyáltalán meg lehet majd tudni. Az azonban szinte bizonyos, hogy a szalvatorianus ferencesek gyöngyösi házában is élt, verseivel szíves szeretettel előljáróját és a püspököket köszöntötte. Az egyik püspöknek csak a keresztnévét sikerült tőle megtudnunk, Albertnek hívták, a másíknak teljes nevét is ismerjük, Bán József volt, akinek az életrajzához sem sikerült semmi támpontot nyernünk. A gyöngyösi ferencesekhez fűzhetette a XIX. század első évtizedeiben a szerzőt rendkívül jó kapcsolat. Vagy diákja lehetett egykor, s később barátságot is kötött gyöngyösi szerzetes tanárával vagy maga a szerző is ferences rendtag volt, s így állandó kapcsolatban is lehetett vele. Nevét azonban még a címzettnek sem árulta el.

Annyi azonban bizonyos, hogy a költő ismerte a képversköltészet múltját, hiszen olyan formákat használt, amelyek általánosan ismertek voltak kontinensünkön. Tudta, hogy mi a cubus, hogy hogyan kell a középpontból induló négyzet alakú verset szerkeszteni. Ismernie kellett a kereszt formájú versek közül legalább néhányat, s azt is tudnia kellett, hogy mi a labirintus vers. Tehát a maga módján jól és alaposan tájékozódott a XVII–XVIII. század verstani ismereteiben.

Az sem kétséges, hogy kiváló esztétikai érzéke volt. Képversei arányérzékről, finoman árnyalt színvilágról tanúskodnak. Bizonyos, hogy nagyon sok, az ilyenféle költészetben hasznosítható ötlettel, ismerettel rendelkezett. Tovább vitt egy hagyományt, a mesterkedő költészet és a látható poézis magyarországi hagyományát. A képvers, mint fentebb már írtam két művészetet házasított és házasít ma is össze, az írás és a kép művé-

szetét. Úgy hiszem, ez az ismeretlen költő a maga módján a maga idejében tudott a maga esztétikumából olvasóinak is élményt nyújtani. A képvers-költészet az alkalmi versek közül talán a leginkább vonzó és a leginkább alkalmi, bekeretezték, lakodalmakon, családi vagy hivatalos összejöveteleken óriási méretben látható helyre kifüggesztették, az érkező előkelőségnek, egyházi, világi előljárónak nevenapján ezzel kedveskedtek. Virág helyett versvirágot adtak, amely továbbgondolásra készítette a címzettet az olvasót. A magyarországi képversköltészetnek ez is egyik állomása, ismeretlen szerzőnk pedig nem jelentéktelen alakja.

UNBEKANNTE GYÖNGYÖSER BILDGEDICHTE AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Der Autor hat diese Arbeit in drei größere Kapitel gegliedert. Im ersten Kapitel stellt er die Geschichte des europäischen, im zweiten die des ungarischen Bildgedichtes dar, im dritten Kapitel veröffentlicht er die bisher nicht publizierten schön gezeichneten Dichtungen eines bisher unbekanntes Gyöngyöser geistlichen Lehrers der Franziskaner.

Das *europäische Bildgedicht* kann auf eine mindestens viertausendjährige Geschichte zurückblicken. Etwa 1700 vor Christus entstand der sogenannten Phaistos-Diskus, auf welchem der in Hieroglyphen geschriebene Text in Spiralförmigkeit zu lesen ist. Die Griechen setzten diese Tradition fort. Simmias von Rhodos hat im letzten Viertel des vierten Jahrhunderts vor Christus Gedichte in Form eines Eis, Flügels und einer zweischneidigen Axt, Theokrit als Hirtenflöte, Dosiadis von Kreta als Altar geschaffen. In der späten lateinischen Dichtung trat Optatianus Porphyrius im Zeitalter Konstantins des Großen mit dieser Kunstform auf. Er überraschte seine Leser mit Gedichten in Form eines Altars, einer Hirtenflöte und einer Wasserorgel. In seinen geometrischen Dichtungen verband er dagegen mehrere sogenannte *Mezostikhon figurale*, das heißt, eine Gestalt formende Mezostikhon. Venantius Fortunatus (310–393) hat unter anderem solche Gedichte verfaßt, in denen die folgende Zeile mit dem einsilbigen Abschlußwort der vorangegangenen Zeile beginnt. Die Reihe der mit „hochentwickelten“ Techniken arbeitenden Dichter könnte mit Alkuin, Josephus Scotus, Hrabanus Maurus und anderen noch weiter fortgesetzt werden, die nicht nur auf die Aussage, den Inhalt des Gedichtes achteten, sondern auch auf seine Erscheinung in Form und Bild. Die Autoren der Gedichttheorie waren auch darum bemüht, den Leser durch die Kraft des Gesehenen oder ein verborgenes Geheimnis zu gründlicherem Nachdenken, zur Aufgabe des schnellen, flüchtigen Lesens zu bringen.

Ab der zweiten Hälfte unseres Jahrhunderts hat sich die Fachliteratur des Bildgedichtes außerordentlich viel entwickelt. Giovanni Pozzi überblickt in seinem Buch „La parola dipinta“ (1981) die Weltgeschichte des Bildgedichtes. Die Arbeit von Dock Higgins („Pattern Poetry“, New York, 1987) bringt sehr viele nützliche Informationen über die Weltgeschichte und Technik, sowie die über diese Kunst entstandene Meinung. Jeremy Adler und Ulrich Ernst haben ab September 1987 in Wolfenbüttel eine Ausstellung veranstaltet, auf der die Geschichte des europäischen Bildgedichtes von den ältesten Zeiten bis in unsere Tage vorgestellt wird. Das Material dieser Ausstellung ist von den Autoren im gleichen Jahr veröffentlicht worden („Text und Figur“, 1987). 1989 hat der Pole Piotr Rypson in polnischer Sprache ein Buch herausgegeben („Obraz slova historia poezji wizualnej“), dessen Gegenstand die Geschichte des Bildgedichtes ist. Im Jahre 1991 veröffentlichte der Deutsche Ulrich Ernst ein Werk, das die Weltgeschichte des Bildverses von den ältesten Zeiten an bis zum Ende des Mittelalters mit sehr vielen Illustrationen vorstellt. 1993 ist eine spezifische Variante dieser Art der Kunst, der Rätservers, von dem ebenfalls Deutschen Dirk Kampmann präsentiert worden (1993). Die Dichter der Neo-Avantgarde halten den Bildvers für eine besondere Vorgeschichte der modernen Kunst. Im Zeichen dieser Anschauung stellt Pál Nagy die reiche Vergangenheit des ungarischen Bildverses im Band „Az irodalom új műfajai“ („Neue Kunstarten der Literatur“) vor. Hier können natürlich nur die wichtigsten zusammenfassenden Werke aufgeführt werden.

Die Literatur des *alten ungarischen Bildgedichtes* und der manipulierenden Dichtung blickt trotzdem nur auf eine sehr kurze Vergangenheit zurück, daß bereits ganz zu Beginn des 17. Jahrhunderts die erste von einem ungarischen Dichter stammende Dichtung in dieser Kunstart erschien. In diesem Themenkreis sind Studien von Géza Aczél, István Kilián und Richárd Korzenszky veröffentlicht worden, auf die sich der Autor der Studie in der Fußnote berufen hat. Das erste Bildgedicht schrieb Albert *Szenczi Molnár* 1607. Die erste von einem ungarischen Autor stammenden Bildgedichte wurden auf deutschem Boden herausgegeben. Er schuf ein solches Gedicht, dessen Worte der ersten Zeile mit den Buchstaben des Wortes OMNIA beginnen und aus den ersten und letzten Buchstaben der Zeilen der fünfzeiligen Dichtung kann man dasselbe Wort bilden, außerdem gab er einen sogenannten Cubus, das heißt ein Quadrat, sowie ein Gedicht in Y-Form heraus. Der Autor behandelte auch die poetischen Handbücher von Gergely *Molnár*, Philipp Ludwig *Piscator* (1642), Andreas *Graff* (1642) und Lukács *Moesch* (1693) und deren sich auf die Dichtung von Bildgedichten beziehende Kapitel. In der Lateinischen Sprachlehre von Gergely *Molnár* ist ein, in der Poetika von Lukács *Moesch* sind sogar mehrere Bildgedichte zu finden. In diese historische, chronologische Reihenfolge paßt die handschriftliche Sammlung von István *Lepsényi*. Danach folgen die Dichtungen des Generals Ferenc Rákóczi's György *Palocsay*. Das Figurale eines seiner schönsten Werke ist in ungarischer Sprache gehalten, ein dick ausgezogenes, mit großen Buchstaben geschriebenes Mesostikon, bildet die Form einer Tulpe. Das ist unser erstes Bildgedicht in ungarischer Sprache. Der Lutheraner György *Lányi* dagegen sammelte in seiner Handschrift solche Gedichte und Gedichtzeilen, aus deren ersten Buchstaben oder Anfangsbuchstaben die Worte MARIA, LUTHER oder MAGDALENA herauszulesen waren. Die Zeilen seiner fünfzeiligen hexametrischen Dichtungen beginnen mit den Buchstaben des Worte IESUS und in der Mitte der Zeilen erscheint dasselbe Wort auch in Form eines Kreuzes. Im „Breviarium poeticum“ Mihály *Kozma's* (1771) können wir bereits über die Symbolik der Bildichtung lesen.

Im dritten Kapitel stellt der Autor *die Bildgedichte eines unbekanntes, im ersten Drittel des 19. Jahrhunderts in Gyöngyös schaffenden, dichtenden Franziskaner-Priesters(?)* vor. Der Name desjenigen, an den die Gedichte gerichtet sind, gehen zwar daraus hervor, jedoch nicht der Name des Autors. Das Gedicht mit der Nummer 1 ist im Jahre 1818 entstanden und stellt einen *stilisierten Kelch* dar. Man muß das Gedicht beim Wort *Respiciant* beginnen zu lesen. Das zweite Gedicht ist vom Autor zur Ehren *Adalbert Gyüre's* geschrieben worden. Gyüre lehrte am Franziskaner-Gymnasium in Gyöngyös Poetik. Das Gedicht mit der Nummer 3 ist zum Namenstag eines *Bischofs mit Namen György* geschaffen worden. Dieses ist ganz oben mit den Wort *Musa* zu beginnen. Auf der Rückseite des gleichen Blattes ist noch ein anderes Gedicht zu lesen, in welchem das Jahr 1817, in zwei anderen dagegen das Jahr 1818 zu lesen ist. Das Gedicht Nr. 4 *stellt eine Blume dar*, an deren Stengel zwei Blätter zu finden sind. Das wurde 1817 vom Autor geschrieben und der Adressat ist ein Präses, der vom Autor des Gedichtes „ehrenwerter Vater“ tituiert wird. Im fünften Gedicht kann der Leser aus den ein Kreuz bildenden magischen Buchstaben vier Gebete bilden: *Crux mihi certa salus, Crux est, quam adoro, Crux Christi mecum und Crux mihi refugium*. Das Entstehungsdatum kennen wir nicht. Im sechsten Gedicht stellt der Autor ein noch nicht endgültig verfeinertes, jedoch bereits skizzenhaft aufgezeichnetes Bildgedicht vor. Auf diesem Skizzenblatt ist der Name des *Bischofs József Bán* zu lesen und aus dem hier zu

findenden chronostichonischen Gedicht kann die Zahl des Jahres 1829 herausgelesen werden, eine andere Zeile ergibt dagegen die Jahreszahl 1833.

Alle Gedichte des unbekanntes Gyöngyöser bildenden Künstlers gehören zu den Labyrinth-Dichtungen. Sicher ist, daß der Autor Gefühl für die Kunst hatte, er mußte die Kunstform der Bildvers-Dichtung kennen, besonders die Labyrinthgedichte und die magischen Buchstabenquadrate. Sämtliche Werke tragen Gelegenheitscharakter und stellen die Arbeit eines einzigen, in die Custodie der salvatorianischen Franziskaner gehörenden Autors dar.

István Kilián